

ПОРОДИЧНИ ОДНОСИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ НЕМАЊИЋКОГ ДОБА

Сажетак: Српска средњовјековна књижевност немањићког периода означена је жанром житија. Будући да она представљају својеврсни циклус о једној породици, о кући Немањића, а са свим особеностима које изискују жанр, оновремена схватања и историјске околности, неопходно је обратити пажњу на различите елементе који утичу на уобличавање описа породичних односа, као и на њихову функцију у дјелима, што и јесте предмет овог рада.

Кључне ријечи: Немањићи, житије, породични односи, средњи вијек

1. Светородни Немањићи

Српска средњовјековна књижевност (заједно за општесловенским периодом) захвата необично дуг временски распон, и то од деветог до осамнаестог вијека. Осамостаљивање српске државе као и диференцирање српског књижевног стваралаштва унутар сегмента који се означава као *Rex Slavia Orthodoxa* (словенски православни свијет) повезује се са кућом Немањића, тако да није ни чудо што је историја ове породице заузела централно мјесто српске књижевности тог периода. У овој чињеници не треба тражити оправдање за евентуалну претпоставку како су Немањићи 'запосјели' књижевност силом коју им је донијела владарска позиција, него прије оправдање за факат да је средњовјековна поетика била есхатолошки усмјерена. Јер Немањићи своја житија не добијају као владари, већ као светитељи, што је неопходно узети у обзир.

Великог жупана Стефана Немању (1166–1196) [*Свети Симеон Мироточиви*] на пријестолу је наслиједио његов средњи син, Стефан Првовенчани (1196–1228) [*Преподобни Симеон Монах*], а овога син Радослав (1228–1234) [монах Јован]. Након њега на пријестолу је био краљ Владислав (1234–1243) [*Свети краљ Владислав*], којег је наслиједио краљ Урош I (1243–1276) [монах Симон], након кога на власт долази краљ Драгутин (1276–1282) [*Преподобни монах Теоктист*], а потом брат му Милутин (1282–1321) [*Свети краљ Милутин*]. На пријестолу га је замијенио син краљ Стефан Дечански (1321–1331) [*Свети краљ Стефан Дечански*], а овога син краљ/цар Стефан Душан (1331–

1345). Душанов син цар Урош II (1355–1371) [*Свети цар Урош*] посљедњи је владар Србије директне линије Немањића. Њега је једино надживио унук Стефана Дечанског Јован Урош Палеолог, али је овај био епирски цар (1372–1373), а умро је као монах у манастиру на Метеорима [*Преподобни Јоасаф Метеорит*].

Како се види, од првог владара из куће Немањића, великог жупана Стефана Немање, до посљедњег, цара Стефана Уроша II, канонизовани су сви осим краљева Радослава и Уроша I, те цара Стефана Душана. Отуда они и немају житије у правом смислу те ријечи, иако за краља Уроша I и цара Душана постоје какви-такви животописи забиљежени у *Даниловом зборнику*. Они се, међутим, не могу сматрати житијима у правом смислу, јер то нису ни формално, ни суштински. Нарочито када је у питању спис о цару Душану који је на остала дјела из *Даниловог зборника* накалемљен зарад оправдања политичке идеологије:

„Без обзира на уверење да су појединачна житија била написана због литургијских разлога, можемо, вођени изучавањем списка, доћи до закључка да су састављање зборника иницирали други разлози, првенствено Душанова потреба или жеља за стварањем неке врсте историје династије и цркве, која би подржавала његове политичке циљеве“ (Данилови настављачи, 1989: 22).

Иако су на састављање *Даниловог зборника* утицала и политичка очекивања цара Стефана Душана, погрешно је на канонизацију чланова рода Немањића гледати као на пуки политички гест. У то вријеме тешко да је и било званичне канонизације каква је данас позната, тако да је смањена могућност директног утицаја власти у том поступку. Светитељски култ се развија и његује најприје у народу, а Црква га потом озваничава или не. Директна посљедица црквеног прихватања култа јесу богослужбени текстови који се пишу у част новопројављеном светитељу, а који се умећу у редован циклус богослужења. Најзначајнији текст такве врсте свакако је служба (коју већ пише Свети Сава у част оцу Симеону), која има сопствена правила и принципе функционисања. Поред службе, која је најдиректије у вези са богослужењем, житије је други 'жанр' који је у вези са култом. Оно се у богослужењу користи у краћем облику, у виду такозваног пролошког житија (записаних унутар синаксара, минологиона или триодâ).

С тим у вези вриједан је помена примјер развоја култа Светог Петра Коришког, о чему трагове оставља Теодосије Хиландарац. По смрти Петровој дешавала су се многа чуда, те је његов углед растао (иако није био званично уписан у диптих светих), чак толико да су му мошти разлијели по православном свијету („Главу његову свету са осталим удима, док испрва у пустињи лежаху, христољубиви људи са великом љубављу и вером, неки у Константинов град а други другамо разграбише и однесоше, и сваки у свом отачаству поделише на украс и лепоту црквама“ – Теодосије, 1988: 288). Теодосије са Свете горе долази у крајеве у којима се Петар подвизавао (а у којима је његов култ сигурно био најинтензивнији), распитује се о Петровом животу, скончању и чудима, те

саставља два списа: *Службу Светом Петру Коришком* и *Житије Светог Петра Коришког*. На тај начин се Петров култ озваничава, јер га је сада било могуће увести у богослужбени поредак, уклапајући текстове његове службе са осталим текстовима богослужења, а према строго утврђеном типичу.

2. Житије као жанр епохе

Житије јесте најзаступљенији жанр овог периода. Иако се оно често поистовјећивало са биографијом, и још увијек се нажалост поистовјећује, нису у питању синоними, иако етимологија може одвести у том правцу (грч. βίος = 'живот'). Жанр житија заиста води поријекло од биографија античког доба, али по питању неких формално-садржинских елемената. У питању је више техничка страна. Суштина им је знатно другачија.

Биографија у данашњем поимању има задатак да представи нечији живот у смислу да пружи вјеродостојне информације из разних сфера његовог дјеловања, што у антици није увијек био случај.¹ С друге стране, житије представља такав вид животописа у којем прецизне информације нису од примарног значаја, него се цјелокупан живот појединца показује као онај вриједан подражавања на путу ка вјечном животу. То је задатак који се не поставља пред биографију, те се тако она може тицати и личности које су водиле недовољан живот. У Плутарховим *Упоредним животописима*, на примјер, стоји Брутова биографија (в. Плутарх 1988: 466–493), који је био завјереник против императора и један од његових убица, а на крају је починио и самоубиство (Данте га смјешта у саме чељусти Сатане).

Житије функционише по принципу добре парадигме. Ако би се збрајале биографске датости, цар Стефан Душан би вјероватно био међу првима који је достојан опширне биографије (као први цар, велики војсковођа и сл.). Али како српска средњовјековна књижевност биографизму даје споредно мјесто и то само у функцији култног текста, Душан је остао без свог правога животописа, будући да није био достојан житија. Оно што се примјећује у вези са ранохришћанским ауторски обликованим описима мучеништава, може се искористити и у појашњавању поетике средњовјековних житија:

„По свом литерарном облику ти се списи увијек презентирају као повијесни извјештаји, па су се тијekom стољећа углавном тако и узимали, али је често на мјесту

¹ На овом мјесту ваља подсетити да сам Плутарх у уводу животописа Александра Македонског појашњава зашто неће изнијети све историјске податке и каже: „Јер ми не пишемо историју, него животописе; а осим тога, врлина или неваљалство не објављују се увек у најсјајнијим делима, него је често и незнатно дело и незнатна реч или, штавише, каква шала објаснила карактер боље него битке у којима су пале хиљаде бораца, или највећи борбени редови и највећа председања градова“ (Плутарх 1978: 101). Ово је потврда да ни традиција на коју се ослонила поетика житија нема строго историографску накану, него ону која тежила да се испитују обиљежја душе појединца и по њима прикаже његов живот, како то Плутарх у наставку каже.

питање да ли су њихови аутори доиста имали накану писати повијест, поготово повијест у нашем данашњем смислу, или су им други циљеви били одлучујући, а повијесни облик им је само послужио као рухо“ (Шаги-Бунић, 1976: 206).

3. Породични односи у Немањићким житијима

По питању теме која је постављена, а у вези са српским средњовјековним житијима, потребно је нагласити двије ствари. Прво, светородност Немањића условила је да се житија у неку руку надовезују једно на друго: од Стефана Немање па до Стефана Дечанског свака генерација је дала бар једног појединца који је добио своје житије, а у којем се помињу и други чланови породице (овдје се не убраја *Житије цара Уроша* Пајсија Јањевца, будући да је настало знатно касније, у 17. вијеку). Осим житија, слични описи јављају се и у неким другим жанровима, као што су повеље. Свети Симеон (Стефан Немања) представља прву генерацију и позната су два његова житија. Из друге генерације јесу житија Светога Саве (Доментијаново и Теодосијево), а из треће житије краља Уроша и његове жене Јелене Анжујске. Четврта генерација Немањића представљена је у житијима краљева Милутина и Драгутина, а пета житијем Милутиновог сина Стефана Дечанског.

Друго, опис породичних односа може се пратити у својеврсној путањи од дубокохришћанског виђења са почетка овог периода, па до политички мотивисаних одјељака, углавном из времена цара Душана. Не треба заборавити ни културолошки отклон, јер се средњовјековно поимање породичних односа умногоме разликује од оног савременог.

Породични односи српског средњовјековоног племства нису слика традиционалне патријархалне породице каква је позната у народној поезији. Средњовјековни владари и њихови сродници уклапали су се у систем међусобних односа сходно положају на којем су били. Тако је владарима било могуће без устезања женити се странкињама, иновјерницама, а потом се и разводити – све у циљу успостављања, утврђивања и осигурања политичких веза. Највидљивији раскорак у односу на патријархалну културу јесте однос синова према оцу, што је у насљедним монархијама иначе врло осјетљиво питање. Готово је немогуће да традиционално патријархални син устане на оца, којем је дужан потчињавати се у свему, али средњовјековно племство се ни од тога не устеже.

3.1. Од добрих родитеља потомци су добри

Житије као специфичан жанр захтијева нарочит вид говора о породици и о односима који у њој владају, а што се у најкраћем тиче сљедећег. Појединац коме се пише житије јесте увијек потомак добрих родитеља, уколико се они помињу.² На дијахронијском плану важи правило „добра“ (нит добрих изданака се

² Ово мишљење вјероватно је у тијесној вези са захтјевима реторике. Већ Аристотел у својој *Реторици* (I, 9, 33) напомиње да је „вероватно да се од добрих родитеља рађају добра деца, а

не прекида), али то не важи за синхронијски план, јер браћа и други рођаци не морају бити такви, а обично и нису (Стефан Немања се сукобљава са браћом, Стефан Првовенчани са братом Вуканом и сл.). По томе се, између осталог, централна личност житија и разликује од осталих, те је достојна таквог списка. Мисао о континуитету добрих потомака позната је још у *Светом писму*, гдје је била у функцији месијанске идеје. Потомци цара Давида, од којег је изашао и месија, познати су као Давиди, а идејна аналогија са кућом Немањића огледа се и у врло присутном мотиву „лозе Јесејеве“, нарочито у повељама и на фрескопису (в. Душанић Марјановић 1997: 111–117). „Изданак добри доброга рода“, како се често каже, јесте својеврсно опште мјесто које у неку руку даје легитимитет појединцу о којем се пише. Тако Теодосије, говорећи о родитељима Светога Саве, наводи:

„Тај споменути муж, благочастив и богобојажљив, ништељубив, храброшћу и војном вештином сјајан као нико други, и свима добрима на земљи у срећи веома изобилан, а уз то врлином, безлобношћу и правдом, милошћу и кротошћу украшен, – узме, по закону, себи жену по имену Ана. А и ова није ни по чему заостајала у врлинама за мужем својим“ (Теодосије, 1988: 102).

Како се не би стекао погрешан утисак о томе да је у питању привилеговање владарске куће, потребно је присјетити се помена о родитељима Светог Петра Коришког, о којима Теодосије Хиландарац укратко каже:

„Син благоверних и благочестивих родитеља хришћана“ (Теодосије, 1988: 266).

3.2. Склад у односу родитеља и дјецe

Житије готово да захтијева склад у односу родитеља према дјеци, или бар према ономе у чију се част пише.³ Стога историјски утврђени односи понекад доживљавају девијацију на овом нивоу. Ако се као примјери узму краља Стефан Милутин и син му Стефан Дечански, та слика би изгледала овако. Стефан Милутин, чије је житије сачинио архиепископ Данило Други, јесте изданак племенитог рода на чијем су челу, како аутор каже, Свети Симеон и Свети Сава („Симеон Немања и кир Сава“). Данило Други даље наводи:

„Од њихове телородне природе би и овај господин мој благочестиви краљ Стефан Урош, њихов пород и васпитање [...]“ (Данило Други, 2008: 135–136).

Деси се да исти тај Урош ослијепи непослушног сина и пошаље га у прогонство у Цариград. Међутим, будући да је Милутин убрзо канонизован, ваљало га је у житију Стефана Дечанског приказати у складу с тим. Иако је било познато да су међу њима владали заострени односи, Данилов Ученик врло благо указује на то:

човеков карактер одговара примљеном васпитању“ (Аристотел 2008: 76).

³ Треба напоменути да се редовно наглашава одбијање послушности родитељима само у једном случају: уколико утичу на дјецу да се одрекну хришћанске вјере. Неријетки су такви описи у списима о раним хришћанским мученицима (који још не представљају житије у жанровском смислу), какав је онај о мученици Перпетуи (*Passio ss. Perpetuae et Felicitatis*).

„Када је овај *благочестиви* краљ Урош ослепио свога сина *вазљубљенога* Стефана због такве његове кривице, коју указасмо у напред писаном житију овог *христољубивога* [...]“ (Данилови настављачи, 1989: 27–28).

Краљ је благочестив и христољубив, а син је вазљубљен, иако ослије-пљен. Када је култ Стефана Дечанског заживио у народу, Григорије Цамблак му је саставио ново житије, које би више одговарало потребама култа. Иако ово дјело временски не припада добу Немањића, написано је почетком 15. вијека, битно је као илустрација измјене историјских података унутар жанра житија. Цамблак утире бар и трагове Милутинове кривице у кажњавању сина, те се она сада приписује краљици Симониди, која је краљу криво говорила о Дечанском:

„Чујте. Долази царица к цару показујући тужно лице, неукрашен и необичан наступ, рони сузе и унутрашњим пламеном пресеца глас. И, да укратко кажем, подиже оца на ослепљење првороднога сина, ваистину слична Исаку добрим покораванем и послушношћу. [...] А шта је било даље? Надвладала женска превара достојна жаљења и приче за сузе, победи се царева премудрост женским сплеткама, поклони се очинска мудрост женској слабости, угаси се родитељска топлота женском бестидношћу! Праведни би ухваћен неправедно, незлобиво љутом замком, милостиви немилостиво, и, о ружног дела, би лишен очију“ (Григорије Цамблак, 1989: 50, 51).

Историја свједочи једно о породичном односу у кући краља Милутина, а књижевност друго, јер и почива на другим темељима – не биографским, историографским, него типолошким, при чему се принцип склада између личности који су носиоци житија не би смио нарушити. Овај поступак је у цијелости одраз поетике средњовјековне књижевности, која је, како је поменуто, есхатолошки усмјерене на основу добре парадигме, тако да се биографија занемарује и обично се даје појединац онакав какав би требало да буде, условно речено, а не какав је заиста и био.

3.2. Напуштање породице зарад вјечног живота

Будући да су житија у најтјешњој вези са подвигом, аскезом, није изненађујући став према породици који се у њима јавља. Када је Исус говорио о хоћењу на свом путу спасења, а како свједочи *Нови завјет*, на једном мјесту је рекао:

„Ако неко дође мени и не мрзи оца својега, и матер и жену, и дјецу, и браћу, и сестре, па и живот свој, не може бити мој ученик“ (Лк 14, 26).

Сигурно је да „мрзјети“ оvdје нема сентиментално значење, у смислу осјећаја мржње, него вредносно – у смислу разумијевања битности појединих сегмената за човјеково спасење. Имали су то на уму подвижници када су бјежали од сопствене породице, или чак из мјеста у којем су становали, често их осјећајући као сметњу у духовном усавршавању. Средњовјековни писци нису пропустили да забиљеже такве случајеве. Већ у житију Светога Саве –

и Теодосијевом, и Доментијановом – описује се присност коју су родитељи имали према принцу Растку, који је требало да буде њихова „утеха“. Но он их напушта, што не значи да му нису били по вољи, него да је као приоритет поставио спасење сопствене душе. Од тога га нису могли одвратити ни њихови вапаји и јауци, на шта је строго одговорио:

„Немојте ништа тужити за мном, нити ме оплакујте као погинула, рече, него боље да Бога молите, молим, не бих ли како молитвама вашим добро свршио трку моју на коју изођох. А ви, колико је могуће, водите бригу о својој души, нити опет предузимајте да ме тамо у вашем животу видите“ (Теодосије, 1988: 113–114).

Иако ове ријечи данас звуче грубо, у контексту жанра оне су својеврсна похвала, јер средњовјековна поетика није трпјела сентименталности и пренемагања, него је све било на живот или на смрт – или се неко спасава, или пропада. Ефекат је јачи уколико се ишчитају писмо Стефана Немање и Ане Сави и његов одговор. На њихово готово запомагање – „Дођи, Богом послана нам утехо! Дођи к нама, жезле старости наше [...] Дођи, радости наша!“ (Доментијан, 2001: 29) итд. – Сава одговара да „који гледа назад није управљен ка царству небеском“ (Лк 9, 62) и додаје:

„А о моме доласку тамо, нећеш ме видети тамо у животу своме, већ дођи овде, у место спремно твојој светости“ (Доментијан, 2001: 45).

Штавише, Сава само показује снагу своје љубави према родитељима када их позива да се замонаше. А на путу ка таквом циљу дозвољене су многе стваре које у свакодневним ситуацијама нису. Теодосије врло одмјерено оправдава чин младога принца Растка, који настоји да избегне очеву потјеру. Када су принцу запријетили да ће га, у случају отпора, повести силом, Растко се развеселио и чак загрлио војводу, увјеравајући га да ће поћи натраг у отачаство. Са игуманом је уредио да се спреми богата трпеза за војнике, те су за вријеме молитве војници у цркви заспали – што од умора, што од вечере. У тај час принц је приступио олтару и примио монашки постриг. Ову превару коју је принц осмислио Теодосије назива „делом побожним а уједно и преварним“ (Теодосије, 1988: 111), јер је у односу на овај ситни преступ добитак неупоредиво већи. Стога се из наведеног види да готово ништа не може стати на пут овом чину, а понајмање породица.

Љубав према Христу и заједница са њим јесте изнад сваке љубави према оцу, мајци, сродницима и ближњима. Тако треба разумјети и сљедећи случај из *Житија Светог Петра Коришког*. По смрти оца, Петар је хтио да се замонаши, али га је мајка одвраћала говорећи:

„Не остављај матер своју, чедо, смилуј се на удовиштво моје, сажали се на сиротство сестре своје још девојчице. Ти знаш да поред Бога још само тебе и њу за утеху души својој имам. Не остављај ме, молим те, да од плача смрт не окусим због тебе, па ћеш одговорати пред Богом што си ме убио“ (Теодосије, 1988: 267).

Послушао је, али је по њеној смрти одмах пошао својим путем. Тада му је сестра постала оптерећење, јер га је жељела пратити при духовном усавршавању. Знајући да је то немогуће, побјегао је од ње, сматрајући да је претежније бринути се за душу него за сестру. Сличан примјер постоји у *Житију Светог Антонија* Атанасија Александријског, у којем сестра Антонију такође представља вид препреке у остваривању одлуке да живи испосничким животом.

Напуштање природом условљене породице у исто вријеме значи и одлазак у природом неусловљену породицу, што би значило да појединац иступа од тјелесних родитеља, али задобија духовног родитеља и духовну породицу. Манастир је права слика „новог“ породичног односа. У њему се монаси називају „браћом“, а игуман им је „отац“ (или „сестре“ и „мати“ у женским манастирима). И ту су сви управљени не на просто проживљавање тјелесног живота, којем се већ назире крај, па тако и природом условљеним односима, него новог, преображеног живота, који је преукус односа у вјечности.

Иако је монаштво било бројно у средњем вијеку и његово схватање далеко исправније него у модерном добу, из случаја Петра Коришког се види да су и тада постојали отпори унутар породица према жељама појединаца да приме монашки постриг. Довољан је само навод о стању у кући Стефана Немање након бијега принца Растка:

„И сви плакаху и ридяху много и неутешно; родитељи сина, браћа брата, слуге господара са криком дозиваху ради утехе у жалости, падајући све више у очајање, јер их до безумља довођање страдање њихова господара и красота младога узраста“ (Теодосије, 1988: 108).

3.3. Породични (не)склад

Породични несклад, толико карактеристичан у вријеме када је власт била насљедна и чувала се у оквиру једне породице, није заобиђен ни у житијима. Довођење у склад и поредак, наспрам сила деструктивности, велики је дар који се приписује центалним личностима у житијима. Над моштима Светог Симеона мире се браћа Вукан и Стефан Првовенчани, његови синови, а по сахрани краљице Јелене Анжујске мире се, бар и прећутно, Милутин и Драгутин, а на њеном гробу се последије сусрећу и јетрве краљице Симонида и Кателина.

Будући да се препознају поједине сличности између житијског приказивања Стефана Немање и краљице Јелене Анжујске, не треба заборавити ни ону која се тиче бриге за склад у породици у осудним моментима. Одлучивши да напусти трон, Стефан Немања је власт препустио средњем сину – Стефану. Будући да је нарушено правило примогенитуре, вјероватно је и очекивао могућу неслогу (о којој ће доцније Стефан Првовенчани писати брату Сави). Зато их поставља пред себе и, опраштајући се, савјетује:

„Јер ову заповест вам дајем: да љубите брат брата, никакве, пак, не имајући међу собом злобе. Овоме, као и од Бога и од мене посађеном на престолу мом,

ти се покоравај и послушан му буди.⁴ А ти, опет, владајући не вређај брата свога, већ имај га у поласти. 'Јер ко не љуби брата свога, Бога не љуби. Бог је љубав. Зато ко љуби Бога, и брата свога нека љуби'" (Свети Сава, 1998: 161).

Јелена Анжујска на сличан начин сјетује краљеве Драгутина и Милутина:

„А ви љубављу срца држите се сами, имајући једномислену вољу у телу, по року који хвали братску љубав и говори: 'Колико је добро и красно, да браћа живе заједно'. И васељенски учитељ Павле апостол каже: 'Плод духовни је љубав' и опет: братољубље не заборавите. А Син Громов: 'Ако ко каже: Бога љубим, а брата свога мрзи, лаж је, и његова је вера сујетна'. Ради тога јављам вам ове речи, да останете у љубави. 'Јер који остаје у љубави, у Богу, остаје'. Јер каже прича: 'Као што рој пчела ради медни сат, тако и љубав братска царство небеско'. Брат који се дели од брата љубављу, такав је сличан птици која је излетела из свога гнезда и која лети на друга места, коју лако може словити сваки птичар и ловац. А брат кога брат помаже јесте као тврд и висок град. 'Боље је два него један, а једном је тешко'" (Данило Други, 2008: 110–111).

Данило Други даље биљежи како су се синови са страхом и радошћу повиновали савјету мајке Јелене, са чим историографија није сагласна. Иако се са сигурношћу не може рећи када је тачно Јелена посавјетовала синове, бар по ономе што житије казује морало је то бити прије посљедње четвртине 13. вијека, када је подизан манастир Градац. Знајући да је грађански рат између Милутина и Драгутина бјеснио цијелу деценију између 1301. и 1312, јасно је да су мајчине ријечи заборавили. Међутим, у *Житију краљице Јелене* и ова чињеница добија нови облик и о сукобима се не говори на тај начин. Јелениној сахрани, према свједочењу архиепископа Данила, присуствовао је краљ Милутин, а Драгутин је послао изасланство. Након неког времена и он је посјетио мајчин гроб, али и брата Милутина, те Данило са задовољством поентира:

„И после овога пође ка вазљубљеноме своме брату краљу Урошу, који је тада био у двору своме Пауни. И ту се састадоше наслађиваху се у Господу Богу своје слатке, најсрдачније и дивне љубави, и остадоше многе дане у неисказаном весељу, тако да су се посрамили сви који су зло мислили и њима слични, видећи њихову преизобилну љубав, а сви они који су их волели, радовали су се у Господу“ (Данило Други, 2008: 128).

Будући да је мир међу браћом успостављен управо посредовањем цркве, а један од актера је био и Данилов претходник на архиепископском трону – Никодим I Пећки – у житију се даје нешто измијењено стање, те се и сваки помен о сукобу међу браћом сматра злом помишљу оних који их нису вољели.

⁴ Ријечи упућене сину Вукану.

4. Закључак

Ако се за породичне односе може рећи да су први, а некада и главни начин карактеризације ликова у народној усменој поезији (Самарџија 2008: 86), исто се не би могло рећи за житија старе српске књижевности, као ни за жанр житија уопште. Разлога има неколико.

Поетика старе српске књижевности ослања се на византијску, која се обликовала у специфичном садејству (позно)античких схватања у контакту са хришћанством. Сами библијски списи, нарочито они новозавјетни, не дају идеалну слику породице како се она доживљава у модерним временима, па чак ни ону патријархалну. Породица, као и односи у њој нису у средишту интересовања библијских писаца,⁵ а хришћанска љубав је нешто што надилази границе рода, те окупља цјелокупно човјечанство у нову породицу којој је отац сам Бог, који је сишао на земљу да искупи палог човјека, како би овај примио усиновљење (в. Гал 4).

Будући да су житија дјело култа и најчешће су их састављали (свештено) монаси, поглед на брак и формирање породице је увелико различит од оног патријархалног. Топос је да су светитељи избјегавали брак, уподобљавајући се анђелима: „Јер о васкрсењу нити се жене нити се удају, него су као анђели Божији на небу“ (Мт 22, 30). Они који ступе у брак дужни су да га одржавају светим. Растко Немањић и Петар Коришки бјеже од брака, али не из страха од везивања за жену, него из страха од спутавања на путу духовног усавршавања. Због тога у списима ове врсте изостају и похвале браку (који ће послуже општег васкрсења и ишчезнути), будући да се директно могао довести у везу са тјелесним.

Однос према сродницима никада није могао бити испред односа према Богу. Петар Коришки, бјежећи од сестре која га је пратила у стопу, помоли се овим ријечима:

„Господе, ти све знаш, и ти знаш срца мојега жудњу за тобом, да из љубави према теби и сада ову сестру моју саму у пустињи остављам, јер хоћу да ничим неспутан послужим теби, Богу мојему“ (Теодосије, 1988: 269).

Међутим, ту се само наизглед необичан поступак не завршава, већ се допуњује извјештајем о сестриној смрти:

„А преподобни, примивши потом вест о престављењу њеном, захвали Богу и радоваше се, јер се и он стално молио Богу за њу да се спасе“ (Теодосије, 1988: 271).

Посљедња констатација која саопштава како се Петар радовао сестриној смрти до крајности разрушава устаљени поглед на породицу и односе унутар ње, указујући на превладавање хришћанског елемента у односу на традиционални. Живот вјечни је награда, а она га је заслужила, те се и Петар

⁵ Не треба погрешно разумјети па закључити да *Свето писмо* негативно гледа на брак, него само да се није у великој мјери занимало браком, нарочито у јеванђељима, те изостају његови детаљнији описи. Хришћански поглед на брак дао је Свети Павле у својим посланицама.

радује. Па чак и када се демони јављају у њеном лику, плачући и окривљујући га за то што је умрла, он се не узбуђује и тиме даје примјер вјере и истрајности. У очима писца житија, као и народа у којем се развио његов култ, Петар више није „брука породице и срамота“, како га је ословљавала мајка (Теодосије, 1988: 267), него светитељ који је надвладао овоземаљске пролазне условљености зарад вјечности.

У овом смислу треба разумјети и слику породичних односа у старим српским житијима, те их посматрати из перспективе култних списа, који имају сопствени, дубокохришћански поглед на свијет, а он – хтио то неко признати или не – није увијек истовјетан са вјероисповједним обрасцем који је само у површном слоју хришћански, а у дубини је нешто сасвим друго.

Извори и литература

- Аристотел. (2008). *Реторика*. (прев. Марко Вишић). Подгорица: Унирекс.
- Григорије Цамблак. (1989). *Књижевни рад у Србији*. (пр. Дамњан Петровић). Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Данило Други. (2008). *Животи краљева и архиепископа српских – службе*. (пр. Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић). Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Данилови настављачи – Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника*. (1989). (пр. Гордон Мак Данијел). Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Доментијан. (2001). *Житије Светога Саве*. (пр. Љиљана Јухас Георгиевска). Београд: Српска књижевна задруга.
- Марјановић Душанић, С. (1997). *Владарска идеологија Немањића – дипломатичка студија*. Београд: Српска књижевна задруга – Свети архијерејски синод Српске православне цркве – Сію.
- Плутарх. (1978). *Славни ликови антике II*. (прев. Милош Н. Ђурић). Нови Сад: Матица српска.
- Плутарх. (1988). *Упоредни животописи III*. (прев. Здеслав Дукат). Загреб: Аугуст Цесарец.
- Самарџија, С. (2008). *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Свети Сава. (1998). *Сабрана дела*. (пр. Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Теодосије. (1988). *Житија*. (пр. Димитрије Богдановић). Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Шаги-Бунић, Т. Ј. (1976). *Повијест кршћанске литературе – први свезак*. Загреб: Кршћанска садашњост.

Danijel Dojčinović

FAMILY RELATIONSHIPS IN SERBIAN LITERATURE IN THE TIME OF NEMANICI DYNASTY

Summary: The *vita* (serb. *žitije*) is the most represented genre of the Serbian medieval literature of the time of Nemaníci dynasty. Since these *vitas* represent sort of literary cycle about one family (about royal house of Nemaníci), with all characteristics of the genre, with proper medieval understanding and historical circumstances, it is necessary to pay attention to the elements which affect shaping of the literary representation of the family relationships, as well as their function in these literary works, which is the subject of this paper.

Key words: Nemaníci, *vita*, family relationships, middle ages